

Н. Д.Василина

*аспірантка кафедри міжнародних відносин
Київського міжнародного університету*

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються стан і здобутки сучасної української історіографії про місце та роль Карпатської України в передвоєнних міжнародних відносинах. Автор розкриває і порівнює позиції та погляди українських істориків на передумови й процес проголошення Карпатської України, її трагічний фінал на тлі європейської політичної кризи 1938–1939 років, з'ясовує оцінки зовнішньополітичної діяльності А. Волошина, ставлення європейських країн до Закарпаття та використання його в передвоєнних геополітичних планах.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, Карпатська Україна, “нова школа”, історичні дослідження, національно-визвольний рух, Центральна Європа, європейська передвоєнна криза, поділ Чехословаччини, мюнхенська політика умиротворення, східна політика нацистів, зовнішня політика, міжнародні фактори, “український П'ємонт”, А. Волошин, проголошення суверенітету, геополітичний розрахунок.

Карпатська Україна – це одна зі сторінок історії Закарпаття, яка стала прологом нової суверенної України. Демократизація українського суспільства сприяла дослідженню тем з історії, які раніше були або забуті, або заборонені. Спогади, статті, наукові доробки, написані на основі нових архівних матеріалів, почали з'являтися на сторінках монографій і періодики. Історія Карпатської України, як об'єкт дослідження, не стала винятком.

Як відомо, про Карпатську Україну написано й опубліковано чимало праць українських дослідників. Тема викликала гостру дискусію серед представників наукової громадськості. Наукові розвідки мали пресовий характер, згодом вони стали основою для створення ґрунтовних праць, у яких Карпатська Україна досліджувалася не тільки як важливе явище в історії Закарпаття, а як складова всеукраїнського і загальноєвропейського розвитку.

Перехід до нового осмислення національно-визвольного руху, об'єктивної характеристики діяльності та мети його учасників давався

важко. Ще тяжіла концепція радянської історіографії, яка однозначно оцінювала Карпатську Україну як маріонетку нацистської Німеччини. Відлунням такого погляду стала стаття В. Пашкевича „Політичний авантюрист” [21]. У цій публікації А. Волошин представлений зрадником українських інтересів, бо він орієнтувався, за твердженням автора, у своїх планах побудови незалежної Карпатської України лише на нацистську Німеччину. Ця позиція була критично відхилена науковою громадськістю, а публікація В. Пашкевича визнана спробою дискредитувати національно-визвольні змагання українців наприкінці 30-х років ХХ століття [13]. Круглий стіл за участю вчених-істориків, ініційований і проведений редакцією газети „Закарпатська правда”, стимулював пошуки історичної правди. Публічне обговорення проблеми активізувало вивчення різноманітних комплексів архівних документів як в Україні, так і за кордоном. Так сформувалася „нова школа” дослідників історії Карпатської України, творцями та прихильниками якої стали науковці Ужгородського національного університету.

Незважаючи на те, що за останні роки література про Закарпаття ХХ століття збагатилася новими працями, тема Карпатської України в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни залишається актуальною. Метою цієї публікації є проведення компаративного аналізу позицій сучасних українських науковців з досліджуваної проблематики.

Місце Карпатської України в політиці провідних країн Європи названого періоду розглядалось у загальних працях з історії України та її дипломатичної діяльності. Так, автори колективної монографії „Нариси української дипломатії”, висвітлюючи міжнародне становище українських земель у міжвоєнний період, дають оцінку подіям у Закарпатті. С. Кульчицький, О. Павлюк і М. Кірсенко стверджують, що напередодні Другої світової війни Захід був байдужим до України, а Радянський Союз і Німеччина вбачали в ній лише плацдарм і джерело ресурсів. Третій рейх використав Карпатську Україну як пішака на світовій шахівниці і без вагань пожертвував нею, щоб повернути на свій бік Угорщину та заспокоїти Кремль, наляканий вірогідністю якогось П’ємонту [19].

Спробою комплексного висвітлення історії Закарпаття ХХ сторіччя стала колективна монографія закарпатських науковців „Нариси історії Закарпаття”, у якій поєднано „русинську” (автохтонну) і радянську історичну школи, з притаманним їм приниженням значення і впливу загальноукраїнських

рухів на Закарпатті в ХХ столітті. „Нариси” містять багатий фактичний матеріал, проте її автори уникають однозначної оцінки щодо передвоєнних подій на Закарпатті і віддають перевагу „русинським орієнтаціям” [20].

На думку відомого вітчизняного науковця І. Гранчака, утворення незалежної Карпатської України було складовою політики поділу Чехословаччини. Проте, незважаючи на залежність від нацистської стратегії, проголошення суверенітету Карпатської України було історично виправданим, оскільки відображало потяг українського населення краю до свободи. Він, продовжуючи науковий аналіз історичного феномену Карпатської України у статті „Роль і місце Карпатської України в історії Закарпаття” підкреслює, що проголошення суверенітету Карпатської України було вимушеним кроком, але історично виправданим, проте орієнтація А. Волошина на Німеччину була, на думку автора, помилковою. Автор вважає, що включення Ужгорода, Мукачева й Берегово до складу Угорщини за рішеннями Віденського арбітражу зруйнувало економічну систему краю і проголошення суверенітету за цих умов було недоцільним [15].

Оцінюючи появу Карпатської України в міжнародних відносинах 1938–1939 років, І. Поп вважає, що не має жодних підстав пов’язувати політичні зміни в Закарпатті із загальноукраїнським визвольним рухом. “Говорити про „український континуїтет” подій у краї на межі 1938–1939 років не має підстав”, – стверджує автор. „Тисячолітня історія Закарпаття і політичні проблеми ХХ століття не мали жодного зв’язку з проблемами Наддніпрянської України. Події у Чехословаччині були складовою європейської передвоєнної кризи, розпаду Версальської системи, до якої Східна Україна, як адміністративна частина СРСР, не мала жодного відношення. Інша інтерпретація цих подій є тільки суб’єктивною уявою провінційних мрійників, що не витримує найменшої позитивної критики”. На думку І. Попа, події в українському Закарпатті не привернули увагу зі сторони провідних європейських країн – “галас з приводу так званого “українського П’ємонт” у Карпатах у 1938–1939 роках гідний провінційної театральної сцени і не міг не викликати гострої негативної реакції у Варшаві, Будапешті, Бухаресті та Москві й бажання негайно ліквідувати небезпечно для них вогнище, що саме себе таким продекларувало” [22].

Карпатоукраїнська державність була засобом геополітичної гри напередодні Другої світової війни. “Можна по-різному оцінювати цей історичний феномен від тріумфу до трагедії і фарсу. А втім в історії

все набагато складніше. Карпатська Україна – це успіх і надія, і трагедія одночасно. Успіх – німецької дипломатії і військової стратегії. ...Трагедія – для Закарпаття, яке знову стало розмінною монетою в руках сильних політичних і державних націй...”, – такий висновок роблять В. Галас та І. Поп у спільному дослідженні [12].

У статті “Політика західних країн щодо автономії Підкарпатської Русі” Р. Касо зазначає, що значення Закарпаття в міжнародних відносинах зростало в об’єднаній Чехословаччині. Європейські країни розглядали цю територію в контексті реалізації своїх національних інтересів. Напередодні Другої світової війни міжнародні відносини характеризувалися надзвичайною гостротою і тому питання Закарпатської України не могло отримати належної підтримки [17].

На думку О. Солонтя, ситуація в Центральній Європі докорінно змінилася після історичного рішення Мюнхенської конференції. Гітлерівська Німеччина істотно зміцнила свої стратегічні позиції, а пріоритетом зовнішньої політики країн Заходу залишалася політика умиротворення, тобто намагання уникнути європейського конфлікту. Дипломатична перевага Гітлера забезпечувала перспективи східної політики нацистів [23].

І. Гапоненко-Товт зауважує, що нацистська Німеччина, на яку розраховував уряд Карпатської України як на патрона, захисника інтересів, давно зрадила ще на початку березня 1939 року, давши дозвіл Угорщині на окупацію “землі русинської”. Це був акт грубої зради, бо представник Німеччини в Хусті безупинно запевняв А. Волошина в підтримці його політики Берліном [14].

В. Боднар, В. Худанич і М. Щадей наголошують на тому, що всі учасники політичної кризи 1938 року використовували Карпатську Україну у власних інтересах. Німеччина планувала окупувати Карпатську Україну. Дипломати Радянського Союзу розуміли, що Німеччина розіграє „українську карту” і намагається досягти певних успіхів у переговорах, які в той час проходили між Москвою і Берліном. Польща підтримувала включення Закарпаття до складу Угорщини [20].

На переконання Г. Михайловича, “Німеччина після повного поглинання Чехословаччини отримала „прямий коридор” до “української держави” через Підкарпатську Русь” [18].

Місце Підкарпатської Русі в політиці Великобританії та Франції періоду Чехословацької кризи 1938–1939 років вивчав О. Богів, який відзначає, що підкарпатська проблема розглядалася цими

країнами у двох вимірах: у межах загальних гарантій кордонів Чехословаччини та в межах загальноукраїнського питання. Автор стверджує, що після Віденського арбітражу Великобританія і Франція визнали, що карпатоукраїнське питання є внутрішнім питанням Угорщини. Лише після завершення античехословацької акції вони оголосили свої запізнілі протести Берліну [1].

Висвітлюючи чехословацько–радянські відносини напередодні Другої світової війни, І. Гранчак і І. Поп приєднуються до думки тих науковців, які вважають, що головним мотивом політики країн Центральної Європи було протистояння агресії нацистської Німеччини і збереження власного суверенітету, а роздутий на Заході міф про те, що Німеччина створює в Карпатській Україні „український П'ємонт”, мав вплинути на СРСР. Підтвердженням цього є те, що в доповіді на XVIII з'їзді ВКП(б) Сталін зневажливо назвав Карпатську Україну “козявкою”, до якої хочуть приєднати “корову” (УРСР). Появу Карпатської України Сталін назвав “підозрілим шумом”, який мав на меті спровокувати конфлікт між СРСР і Німеччиною. Радянський диктатор у цій промові назвав США, Великобританію і Францію агресорами, а нацистську Німеччину країною, з якою необхідно “зміцнювати ділові зв'язки” [16].

Аналізуючи причини зникнення Карпатської України з політичної карти Європи, В. Боднар, Г. Михайлович, Р. Касо, О. Солонтай, О. Богів підсумовують, що можливості існування Закарпаття як самостійної держави в тогочасних умовах були відсутні [1; 2; 17; 18; 23].

У статті В. Худанича “Пролог відродження Української держави” стверджується, що Закарпаття стало розмінною монетою у планах великих держав і міжнародний фактор наклав свій відбиток на суспільно-політичні процеси. „Справа Карпатської України, – підкреслює В. Худанич, – стала предметом торгівлі між Німеччиною та Угорщиною. Німеччина намагалася використати Закарпаття як плацдарм для нападу на СРСР, але при цьому шантажувала Угорщину, вимагаючи від неї допомоги в майбутній війні.

Напередодні Другої світової війни українська справа знову набула важливості в Центральній Європі” [26].

Активно досліджує історію Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни М. Вегеш. На його думку, події в Карпатській Україні є складовою загальноєвропейських процесів 1938–1939 років і політичної кризи напередодні світового конфлікту [10].

Він із жалем констатує, що окупація Карпатської України була

негативно сприйнята лише урядом СРСР, а уряди більшості європейських країн і США утрималися від критичних зауважень. Лише в 1940 році більшість провідних країн відмовилися визнати рішення міжнародних конференцій щодо поділу Чехословаччини недійсними [4; 5; 6].

Політиці уряду Угорщини щодо Закарпаття присвячена праця М. Вегеша, В. Гирея та І. Короля. На основі архівних документів, які вперше були введені до наукового обігу, проаналізована діяльність автономних урядів А. Бродія і А. Волошина [11]. На думку М. Вегеша, політичні діячі Карпатської України боролися з “угорською п’ятою колоною” і намагалися за будь-яку ціну забезпечити незалежність і територіальну цілісність краю [5].

Досліджуючи діяльність “угорської дипломатії і розвідки Карпатської України”, М. Вегеш і О. Малець стверджують, що рішення Віденського арбітражу негативно вплинули на відносини між Берліном і Будапештом. Наполягаючи на приєднанні Закарпаття до Угорщини, її уряд використовував як політичні (необхідність встановлення польсько-угорського кордону), так і економічні аргументи [6].

Розглядаючи особливості політичного розвитку і співробітництва між Румунією і Карпатською Україною, М. Вегеш і В. Марина підкреслюють, що “найбільш лояльною по відношенню до нашого краю була Румунія, завдяки якій вдалося якоюсь мірою послабити гостру продовольчу кризу, яка вибухнула у Карпатській Україні” [8]. М. Вегеш і Л. Горват простежують, як і коли змінила Румунія своє ставлення до Карпатської України [7].

Неординарна постать А. Волошина також становить для дослідників серйозний науковий інтерес. Автори статті „Велич і трагедія Августина Волошина” зазначають, що з перших днів свого прем’єрства А. Волошин орієнтувався на Німеччину, єдину велику країну, яка обіцяла заступництво, оскільки виступала тоді арбітром у Європі. На думку авторів, у зближенні уряду А. Волошина з Німеччиною відігравали відповідну роль провідники ОУН.

А. Волошин полишає політичну діяльність лише тоді, коли зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну [9].

Деякі історики, серед них В. Боднар і В. Худанич, відкидають твердження, що уряд А. Волошина сприяв розпаду Чехословаччини. Вони аргументовано доводять, що А. Волошин планував розбудову автономії в краї в складі триєдиної федеративної держави, однак ліквідація Чехословаччини зруйнувала його плани.

“Український національно-визвольний рух на Закарпатті та уряд А. Волошина, – наголошує В. Худанич, – ставили собі за мету не тільки зберегти Карпатоукраїнську державу, але й допомогти усім вкраїнцям у їх змаганнях за створення соборної Української держави” [24; 25; 26].

Таким чином, 1990-ті роки започаткували у вітчизняній історичній науці новий етап, який характеризується постановкою сучасних дослідницьких проблем, введенням у науковий обіг нових документальних матеріалів, плюралізмом позицій та оцінок як щодо особливостей історичного розвитку України взагалі, так і її окремих регіонів. Складовою і невід’ємною частиною сучасної української історіографії є дослідження про Закарпаття і Карпатську Україну, авторами якої є переважно вчені-історики Ужгородського національного університету. Аналіз історіографії дозволяє стверджувати, що пріоритетними напрямками наукових пошуків залишаються: політика Німеччини, СРСР, Угорщини щодо Закарпаття напередодні війни 1939–1945 років, правомірність і міжнародні наслідки проголошення Карпатської України, зовнішньополітична орієнтація А. Волошина тощо. Разом з тим, суперечливість і неоднозначність подій 1938–1939 років спричинили різні оцінки й інтерпретації ролі та місця Карпатської України в передвоєнних геополітичних планах і, таким чином, існує потреба подальших наукових пошуків у царині досліджуваної проблематики.

Література

1. Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у англо-французькій дипломатії періоду Чехословацької кризи 1938-1939 рр. // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія: Історія. Вип. 5. – Ужгород, 2000. – 214 с.
2. Боднар В., Худанич В., Щадей М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939 рр.) // Україна на міжнародній арені у ХХ ст. – Ужгород, 2000. – 207 с.
3. Боднар В.Л., Вегеш М.М. Карпатська Україна у міжнародних відносинах (1938-1939 рр.). – Ужгород, 1997. – 135 с.
4. Вегеш М. Березневі операції угорських військ у Карпатській Україні // Регіональні студії: Збірник наукових праць. Вип. 1.– Ужгород, 2001.– 120 с.
5. Вегеш М. Карпатська Україна у боротьбі з угорською “п’ятою колоною”// Календар „Просвіти” на 1999 р. – Ужгород, 1999. – 233 с.

6. Вегеш М., Малець О. Угорська дипломатія і розвідка Карпатської України // Срібна земля . – 1999. – 27 лютого.
7. Вегеш М., Горват Л. Карпатська Україна та Румунія: з досвіду історичних взаємин // Срібна земля . – 1998. – 15–21 жовтня.
8. Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (особливості політичного розвитку і співробітництва) // Карпатська Україна і Августин Волошин // Матеріали міжнародної наукової конференції “Карпатська Україна – пролог відродження Української держави” (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.). – Ужгород, 1995. – 352 с.
9. Вегеш М., Росак В. Велич і трагедія Августина Волошина // Карпатика. Вип. 24. – 2003. – С. 265–343.
10. Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському контексті: В 2 т. – Ужгород, 1997. – 168 с.
11. Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939). – Ужгород, 1998. – 129 с.
12. Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті європейської політичної історії ХХ ст. (історіософські роздуми). – Ужгород, 1995. – 178 с.
13. Галда П. “Політичний авантюризм” чи патріотизм? // Ужгородський університет. – 1990. – 22 червня.
14. Гапоненко-Товт І. Окупація Карпатської України військами Угорщини (листопад 1938 р. – березень 1939 р.) // Карпатика. Історичні та історіографічні студії. – Ужгород, 2003. – Вип.24. – 343 с.
15. Гранчак І. Роль і місце Карпатської України в історії Закарпаття // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – 188 с.
16. Гранчак І.М., Поп І.І. Закарпаття у чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. –Ужгород, 1993. Вип. 2. – 252 с.
17. Касо Р. Політика західних країн щодо автономії Підкарпатської Русі // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присв’яченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – 188 с.

18. Михайлович Г. Карпатський гамбіт Фюрера //Карпатський Євроміст. – 2002. – 4 липня.
19. Нариси з історії дипломатії України / О.І. Галенко, Є.Є. Камінський.
20. Кирсенко М.В. та ін. / Під ред. В.А. Смолія. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.
21. Нариси історії Закарпаття / Гранчак І.М. та ін. : У 2 т. – Ужгород, 1995. – 663 с.
22. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 березня.
23. Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. – 1996. – № 5–9.
24. Солонтай О. Міжнародна обстановка у Європі напередодні проголошення Карпатської України // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – 188 с.
25. Худанич В. Карпатська Україна у системі міжнародних відносин: Схід-Захід // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – 188 с.
26. Худанич В. Пролог відродження Української держави // Срібна земля. – 1999. – 20 лютого.
27. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна у 1938–1939 рр. // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст.” – Ужгород, 1993. – С. 120–129.

В статтє анализируютя состояние и достижения современной украинской историографии о месте и роле Карпатской Украины в предвоенных международных отношениях. Автор освещает и сравнивает позиции и взгляды украинских историков на предпосылки и процесс провозглашения Карпатской Украины, ее трагический финал в контексте европейского политического кризиса 1938–1939 годов, анализирует оценки внешнеполитической деятельности А. Волошина, отношение европейских стран к Закарпатьяю и использование его в предвоенных геополитических планах.

Ключевые слова: современная украинская историография, Карпатская Украина, “новая школа”, исторические исследования, национально-освободительное движение, Центральная Европа, европейский предвоенный кризис, раздел Чехословакии, мюнхенская политика умиротворения, западная политика нацистов, внешняя политика, международные факторы, “украинский Пьемонт”, А. Волошин, провозглашение суверенитета, геополитический расчет.

The article analyses the conditions and achievements of modern Ukrainian historiography on the place and role of the Carpathian Ukraine in pre-war international relations. The author outlines and compares positions and views of Ukrainian historians on preconditions and process of the proclamation of the Carpathian Ukraine, its tragic final on the background of European political crisis of 1938-1939, highlights evaluation of Voloshin foreign policy, contacts of foreign countries with the Transcarpathian region and his participation in pre-war geopolitical plans.

Key words: modern Ukrainian historiography; the Carpathian Ukraine; “new school”; historical research; national liberation movement; Central Europe; European pre-war crisis; the separation of Czechoslovakia; Munich peace-making policy; the eastern policy of Nazis; foreign policy; international factors; “Ukrainian piedmont”; A.Voloshyn; proclamation of sovereignty; geopolitical plan.